

ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЦЕДУРИ ФОРМАЛІЗОВАНОГО АНАЛІЗУ АКСІОНОМЕННОЇ СЕМАНТИКИ В ЗІСТАВНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Стаття присвячена характеристиці формалізованого аналізу лексичної семантики аксіономенів. Запропоновано методіку зіставно-типологічного дослідження лексико-семантичних угруповань слів на позначення духовних цінностей в сучасних українській, англійській та французькій мовах. Обґрунтовано застосування матричного методу представлення семантичних відношень між аксіономенами. Розглянуто етапи процедури збору лексикографічного матеріалу і виділення семного складу аксіоіменників.

Ключові слова: аксіономен, формалізований аналіз, матриця, генералізована сема.

Статья посвящена характеристике формализованного анализа лексической семантики аксиономенов. Предложена методика сопоставительно-типологического исследования лексико-семантических групп слов, обозначающих духовные ценности, в современных украинском, английском и французском языках. Обосновано применение матричного метода представления семантических отношений между аксиономенами. Рассмотрены этапы процедуры сбора лексикографического материала и выделения семного состава слов.

Ключевые слова: аксиономен, формализованный анализ, матрица, генерализованная сема.

The article is dedicated to the description of the procedure of axionomens' formalized analysis. Methodology of contrastive research of words denoting spiritual values in the modern Ukrainian, English and French languages is proposed. A new direction in contrastive typological investigations of lexico-semantic word-groups based on the combination of linguistic methods is elaborated. The qualitative parameter of inter-language comparison of the nouns has been set up. Matrix is defined to be a two-dimensional structure which replaces oversimplified notation systems used in componential analysis. Matrix enables a researcher to study all the interconnections between the related meanings of different lexical units as well as between different meanings of a specific lexical unit. It consists of two axes – a vertical one indicates a lexical stock and a horizontal one means a seme stock of the collected language material. The application of matrix method in practice proves that the structural organization of axio vocabulary considerably becomes complicated; internal mechanisms and dynamics of semantic cooperations of axionomens are revealed under the influence of extra-linguistic factors. Matrix representation of non-material values gives an opportunity to describe in detail the structure of axionouns' lexical meanings which are not in chaotic order, but clearly organized, to distinguish the degree of their related semantics, to expose the functional character of semes forming definite structures within the framework of analyzed words. Matrix method of investigating the relations between lexico-semantic groups is considered to be perspective to study all lexical sub-systems of the value paradigms of the Ukrainian, English and French language societies.

Key words: axionomen, formalized analysis, matrix, generalized seme.

Постановка проблеми. Останнім часом усе більше мовознавців схилиються до думки, що найпродуктивнішою основою для зіставлення мов є лексична семантика, оскільки без глибокого всебічного вивчення мовного змісту не можна адекватно представити структуру мови загалом (праці М. Ф. Алефіренка, І. О. Голубовської, А. В. Корольової, А. А. Лучик, О. О. Селіванової, С. І. Терехової, О. В. Тищенко, Т. С. Толчесої, М. П. Фабіан, Г. М. Ярун та інших). Отже, закономірною й науково виваженою виявляється переорієнтація мовознавчих досліджень на семантичний ґрунт, оскільки на сьогодні незаперечним є положення про примат мовного змісту над формою, про первинність лексичного в слові та можливість застосування саме семантичного підходу до дослідження усіх рівнів мови.

Зіставне дослідження мовної семантики проводиться в кількох аспектах залежно від масштабності і місця в загальній мовній системі й функціонального статусу зіставлюваних категорій. З цього приводу лінгвістами виділяються два напрями: зіставне дослідження семантики на міжмовному рівні та зіставне дослідження семантичних явищ на рівні однієї мови. Перше здійснюється головним чином у типологічному плані й переважно на рівні загальних категорій семантичної структури, зіставлення яких спрямоване на встановлення спільного та відмінного в основних формах логічного мислення.

Аналіз останніх досліджень. Незважаючи на достатньо велику кількість наукових розвідок, в яких розкрито функціонально-семантичні параметри лексикологічного зіставлення (дослідження Л. В. Бублейник, Н. О. Герцовської, Л. В. Дробахи, І. Ф. Заваринської, Н. В. Іваненко, В. В. Катернюк, Т. Б. Крижановської та інших), змістовий підхід до типологічного вивчення лексики потребує подальшої розробки, оскільки мовні зіставлення не завжди мають системний характер.

Метою статті є заповнення прогалини в методиці зіставного дослідження системи філософсько-світоглядних, наукових, громадсько-політичних, соціальних, моральних, релігійних, правових та естетичних цінностей в сучасній українській, англійській та французькій мовах шляхом виділення та характеристики процедури формалізованого аналізу лексичної семантики аксіологічних категорій з точки зору маніфестації ними навколишньої дійсності у фрагментах мовної картини світу соціумів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лексику досліджуваних мов розглядаємо як систему, цілісну організацію із взаємопов'язаними й взаємозалежними ділянками, які, в свою чергу, мають специфічні властивості, проте підлягають законам існування цієї цілісності. Структура і система української, англійської та французької мов природніше та найоб'ємніше представлені тлумачними словниками, де фонологія, морфологія, словотвір виступають у вигляді комплексної форми вираження змісту лексичних одиниць. Лексикографічна практика укладання тлумачних словників націлювала дослідників на вивчення лексичного значення слова не як ізольованого, а органічно-поєднаного елемента системи мови. Відповідно, тлумачні словники, котрі володіють найповнішими банками інформації слів, дозволяють здійснити аналіз мовних засобів їхнього вираження у «термінах семантичних складників» [4].

Словникова стаття являє собою групу, в якій формальні ознаки строго організовані. Їхня кількість залежить від ступеня полісемічності реєстрового слова: чим багатша полісемія, тим більше підстав для урізноманітнення формальних ознак словникової статті. Оскільки словникова стаття виступає інструментом інтерпретації лексичного значення реєстрової одиниці, то її перетин з іншими, але відмінними ознаками дає можливість формалізовано описувати співвідношення між лексичними значеннями в системі мови.

Вперше формалізовані основи семантичної класифікації лексики були сформульовані й обґрунтовані науковими співробітниками відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України на чолі з відомим вітчизняним вченим М. М. Пешак [1]. Саме звідси пішли дослідження теоретичної та прикладної лінгвістики на матеріалах лексикографічних джерел, де найвиразніше розмежовуються явища мовлення і мови, а лексичні значення слів визначаються як мовні факти. Цю методику слідом за М. М. Пешак та її учнями поглибила М. П. Фабіан, зокрема при дослідженні етикетної лексики в українській, англійській та угорській мовах [5, с. 19].

Матеріалом нашого дослідження виступають організації аксіономенів (*аксіономен* (від грецького *ἀξία* – "цінність" і латинського – *nomēn* – "ім'я, назва") є робочим терміном, упровадженим у науковий обіг автором для позначення найменування цінності), які кваліфікуються як ціннісно-обумовлені реєстрові одиниці лексикографічних джерел тлумачного характеру, що поєднують у собі форму вираження і зміст.

Для вибору матеріалу дослідження системно-структурних особливостей лексичної семантики аксіономенів сучасних української, англійської та французької мов, вводимо формальний, суто мовний критерій – віднесеність слів, які аналізуються, до однієї частини мови – іменника, що дає змогу визначити й описати їхню семантику за допомогою: матричного аналізу семної структури аксіономенів при побудові таблиць на першому етапі класифікації матеріалу; опису та комплексного аналізу співвідношень аксіономенів сучасних української, англійської та французької мов, їхніх зв'язків та особливостей; типологічне зіставлення аксіономенної семантики в лексичних системах української, англійської та французької мов. Матричний метод представлення семантичних відношень між аксіоіменниками сучасних української, англійської та французької мов служить у нашому дослідженні метамовою для опису об'єктів аналізу, а матриця – моделлю систем семантичних зв'язків, з одного боку, та семантичною структурою аксіолексики, з іншого. Ця модель фіксує семантичні зв'язки між словами на позначення цінностей у вигляді стовпчиків та рядків однакової довжини, де плюсом (+) позначається співвідношення аксіономенів та їхніх значень. Місця аксіономенів в матриці строго фіксовані: слова з найвищим і середнім ступенем полісемії розташовані в густо заповнених її частинах, а моносеманти – в рідко заповнених місцях. Разом з тим функціональне навантаження мають як заповнені, так і незаповнені клітини матриці, а також віддаль між реєстровими словами та напрям по якому розміщені останні. В порівнянні з тлумачним словником матриця формально простіше представляє лексичну семантику мови, а топографічний спосіб розміщення в ній заповнених клітин практично замінює словесне вираження тлумачної частини.

Оскільки лексема виступає зовнішнім відображенням слова, то його внутрішній бік представлений семемою, яка є найменшою одиницею лексико-семантичного ярусу і рівнозначною окремому значенню слова. У парадигматичному аспекті семема вже не є найпростішою й неподільною, оскільки має свою структуру і містить ряд компонентів.

На позначення компонентів змісту семени використовуються різноманітні терміни: *маркер* (Дж. Катц, Дж. Фодор), *фігура* (Л. Ельмслев), *диференційна ознака* (І. Арнольд), *семантичний множник* (Л.М. Васильєв, О.К. Жолковський), *семантична ознака* (Г.А. Уфимцева), *семантичний примітив* (Г. Вежбицька) та інші. У нашому дослідженні вводимо термін *генералізована семема* (ГС), під якою розуміємо семантично-похідну ознаку, яка має скорочено-узагальнений зміст, що виводиться логічним шляхом з вихідної семени і застосовується в моделюванні горизонтальної ланки матриці.

Структурування аксіолексик сучасних української, англійської та французької мов передбачає виділення її складу й внутрішньої організації, внаслідок чого відбувається поділ досліджуваної лексики на лексико-семантичні угруповання та встановлюються зв'язки між ними.

Процедура збору фактичного матеріалу і виділення семного складу лексичних значень аксіоіменників полягає в таких послідовних етапах:

1) з тлумачних словників української, англійської та французької мов за допомогою прийому суцільної вибірки виписуються іменники, у формулах тлумачення яких містяться експліцитні та імпліцитні вказівки на форми і засоби передачі аксіологічного знання, в результаті чого укладається картотека мовного матеріалу. Зазначимо, що спочатку формується попередній перелік лексем, які виступають конвенційними цінностями української, англійської та французької спільнот, наприклад: *укр. життя, істина, розум, держава, мова, щастя, воля, мир, любов, слава, честь, вірність, совість, Бог, душа, право, порядок, закон, краса, англ. life, truth, love, progress, sovereignty, honour, God, law, beauty; франц. vie, nature, temps, vérité, raison, souveraineté, langue, bonheur, liberté, paix, amour, gloire, honneur, fidélité, Dieu, loi, beauté*. Далі до цього списку слів застосовується метод ступінчастої ідентифікації [2], який «дозволяє визначити лексико-семантичну групу слів як сукупність одиниць, що тлумачаться через одні й ті ж слова-ідентифікатори» [3, с. 107]. Процедура ступінчастої ідентифікації як засіб виявлення вербальних маніфестаторів семантичних компонентів значень полягає в послідовному зведенні слів через типові ідентифікатори (термін Е.В. Кузнецової) до слів з максимально узагальненим характером і проводиться до тих пір, поки в зіставлених тлумаченнях не виникне ситуація взаємної ідентифікації, яка сигналізує про те, що подальший розклад значень за допомогою слів тієї ж мови неможливий. Кінцеві ідентифікатори приймаємо за лексико-семантичні одиниці на позначення цінностей, що містять стійкі комплекси семантичних компонентів, які існують в інших аксіономенах;

2) за одержаною в такий спосіб картотекою аналізується кількісний та якісний склад слів на позначення цінностей, а також їхня семантика;

3) на основі аналізу словникових дефініцій моделюється спеціальна матриця, де по вертикалі розташовується список аксіономенів із реєстрової частини словникової статті (лексичний склад слів), а по горизонталі – список формальних ознак із тлумачної частини (їхній семний склад – ГС). При цьому в одній клітинці матриці розміщується лише одне слово. Найявність у лексичних значеннях спільної семени позначається знаком (+);

4) списки слів та ГС у матриці групуються по спадній залежності від кількісного вираження останніх, що сприяє максимальній концентрації слів на позначення цінностей в одному з кутів матриці і протиставленню цього кута протилежному по діагоналі як найменш заповненому;

5) за кількістю лексичних значень фрагмент лексики, що вивчається, ділиться на лексико-семантичні угруповання: від аксіономенів з найвищим, середнім ступенем полісемії до моносемічних, а його семний масив розбивається на підмножини залежно від частоти вживання ГС, виокремлених у лексичних значеннях слів з різним ступенем полісемії;

6) за матрицею, в якій достатньо повно представлено ступінь багатозначності аксіономенів та характер взаємозв'язків між ними, переходимо до вивчення співвідношень аксіономенів в межах лексико-семантичних угруповань відповідної мови;

7) одержані лексико-семантичні угруповання аксіономенів української, англійської та французької мов вивчаються як самостійні системно-структурні об'єднання слів, що характеризуються тісними взаємовідносинами з іншими лексико-семантичними угрупованнями вказаних мов.

Міжмовне зіставлення іменників на позначення цінностей в сучасних українській, англійській та французькій мовах являє собою зіставлення матриць, утворених в результаті вивчення аксіономенної семантики в кожній лексичній системі досліджуваних мов за ступенем полісемії виділених слів та характером їхнього семного складу. Указана методика дослідження поєднується з описовим, зіставним та типологічним методами, компонентним аналізом, процедурою ступінчастої ідентифікації, статистичними підрахунками. Різноманітність методів даного дослідження обумовлена складністю та багатоаспектністю аксіономенного фрагмента лексико-семантичної системи віддаленоспоріднених та неспоріднених мов – української, англійської та французької, що вимагало розробки спеціальної методики їх комбінованого представлення.

Висновки дослідження. В результаті застосування матричного методу картина формалізованої структури аксіолексики значно ускладнюється, розкриваються внутрішні механізми й динаміка змістових взаємодій аксіономенів під впливом екстралінгвальних факторів. Це дає змогу сформулювати властивості й відношення, притаманні сучасним українській, англійській та французькій мовам загалом, а відтак – визначити семантичні закономірності формування аксіолексики в кожній із досліджуваних мовних систем зокрема.

Перспективи подальших розвідок ми бачимо в поглибленому вивченні ціннісних парадигм українського, англійського та французького мовних соціумів, досліджуючи багатозначну та моносемічну структуру аксіономенів.

Список літератури

1. Клименко Н. Ф., Пешак М. М., Савченко І. Ф. Формалізовані основи семантичної класифікації лексики / Н. Ф. Клименко, М. М. Пешак, І. Ф. Савченко. – К. : Наукова думка, 1982. – 251 с.
2. Кузнецова Э. В. Ступенчатая идентификация как средство описания семантических связей слов / Э. В. Кузнецова // Вопросы металингвистики. – Л. : Ленинградский гос. ун-т им. А.А.Жданова, 1973. – С. 84–95.
3. Попова З. Д., Стернин И. А. Лексическая система языка / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – 148 с.
4. Скороходько Э.Ф. Семантические сети и автоматическая обработка текста. / Э.Ф. Скороходько. – К. : Наукова думка, 1983. – 218 с.
5. Фабіан М. П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах : [монографія] / Мирослава Петрівна Фабіан. – Ужгород : Інформаційно-видавниче агентство “ІВА”, 1998. – 256 с.

**І. Степин
(Тернопіль)**

THE SILENT WAY IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES: REVIEWING THE PRINCIPLES

Стаття присвячена розгляду принципів одного з методів навчання іноземних мов Silent Way, розробленого єгипетським вченим Калебо Гаттегно. Метод підкреслює незалежність студента, що дає йому можливість відігравати активну роль у вивченні мови, роль вчителя полягає в спостереженні за зусиллями учня.

Ключові слова: самовираження, незалежність, інтеракція студент-вчитель, інтеракція студент-студент.

Статья посвящена рассмотрению принципов метода Silent Way, разработанного египетским ученым Калебо Гаттегно. Метод подчеркивает независимость учащегося, что дает ему возможность играть активную роль в изучении языка. Роль учителя заключается в наблюдении за усилиями студента.

Ключевые слова: самовыражение, независимость, интеракция студент-учитель, интеракция студент-студент.

The article deals with the principles of The Silent Way as a language-teaching method created by Egyptian scientist Caleb Gattegno. The method emphasises the autonomy of the learner; the teacher's role is to monitor the students' efforts, and the students are encouraged to have an active role in learning the language. Students should be able to use the language for self-expression – to express their thoughts, perceptions, and feelings. In order to do this, they need to develop independence from the teacher, to develop their own inner criteria for correctness. Students become independent by relying on themselves. For much of the student-teacher interaction, the teacher is silent. He is still very active, however – setting up situations to 'force awareness', listening attentively to students' speech, and silently working with them on their production through the use of nonverbal gestures and the tools he has available.